GENetické myšlenky [1994]

autorské zpracování slova provázejícího televizní GEN 23. 5. 1994

Filosof musí myslet kriticky. A myslet kriticky může jedině tenkrát, když je kritický i ke svému myšlení a také ke svému kritickému myšlení. To znamená: musí i tu svou kritiku podrobovat kritice. A teď je otázka, zda z toho on sám osobně může vypadnout. Nemůže: filosof nemůže podrobovat kritické kontrole jenom způsob svého myšlení, ale musí jí podrobovat také způsob svého života.

Filosof si nemůže dovolit jinak myslet a jinak žít. Ale protože vyrostl a žije v určité společnosti, musí také tuto svou společnost, svou zemi a svou dobu vidět nanejvýš kriticky. A tu je třeba říci, že lepší filosofové u nás vždycky měli povědomí své povinnosti mluvit do veřejných věcí. S tím je však spojen pochopitelně další problém, neboť mluví-li filosof do veřejných věcí, pak nikdy nemá smysl, jestliže říká to, co ostatní chtějí slyšet – ať už jsou s daným stavem spokojeni, nebo nejsou. V takovém případě by totiž filosof byl zbytečný, neboť všichni si docela dobře vystačí bez něho, stačí si sami. Ale když říká něco jiného, než ti druzí chtějí slyšet, anebo když dokonce říká něco, co vůbec nechtějí slyšet, tak jsou z toho konflikty. Lidem, kteří chtějí sami rozhodovat o tom, co chtějí slyšet, stačí rétoři, sofisté a ideologové. Ti sami nabízejí své služby, nejčastěji za úplatu. Na „trhu myšlenek“ se proto vždycky uplatní spíše myšlenky líbivé, než kritické (a proto nelíbivé, neboť líbivá kritika je vždycky podezřelá tím, že svou jednostranností vyhovuje těm, kdo se jí z nějakých důvodů vyhnuli nebo kterým se vyhnula).

Zdá se mi dost zvláštní, ale také příznačné, že hlavním předmětem kritiky nedávné minulosti, a často přímo opovržení a nenávisti, jsou přední aktéři let šedesátých a teprve po nich let padesátých, zatímco o aktérech let sedmdesátých (a osmdesátých) se mluví dost zřídka a vlažně. Analýzám však zatím téměř zcela uniká, jak na společenský a politický vývoj reagovala většina společnosti. Sám se musím přiznat, že je mi přinejmenším dnes, tzn. s odstupem, dost srozumitelná velká podpora komunistického programu nemalou částí společnosti a naproti tomu relativně malý a nekvalitní odpor tehdejších tzv. odpůrců komunismu a vůbec socialismu. (Snad v žádné jiné zemi, která se po válce dostala pod přímý vliv sovětského hegemona, nebyl „masový“ odpor tak mizivý, jako u nás v únorových dnech, ostatně i po nich: k jakési ideově nepříliš vyjasněné demonstraci vůle k zachování demokracie se vzchopili jen studenti).

Co však bylo překvapující a pro mne osobně tehdy šokující a dodnes palčivé, nastalo teprve po srpnové invazi, když po několikaměsíčním nenásilném, ale entuziastickém heroismu došlo k selhání celého společenského (a politického) „imunitního systému“. Nikdy jsem si nepomyslel, že něco takového jako sedmdesátá a osmdesátá leta je u nás možné. Dodnes tomu nerozumím (asi jako stále dost nerozumím tomu, co se u nás odehrálo po Mnichově v situaci druhé republiky) a stále si myslím, že to, co následovalo, nevyplývalo z dané situace a nebylo nutné. To přece není otázka, co s námi komunisté dělali, ale především otázka, jak a čím jsme my, kteří jsme se mezi komunisty nepočítali, na to odpovídali, jak jsme reagovali, co jsme skutečně dělali.

Myslím, že ta rezistence u nás, jak za války, ale zejména potom v padesátých letech byla velmi slabá. Avšak to, co jsme mohli prožívat znovu v sedmdesátých a osmdesátých letech, byl přímo děsivý nedostatek rezistence, dokonce jen obyčejné lidské rezistence. Ta rezistence byla tak slabá, že z toho musíme udělat alespoň teoretické, akademické téma, totiž že musíme podrobit svou národní povahu kritickému pohledu. A nejkritičtějšímu pohledu také proto, že si to

prakticky nikdo nechce přiznat. Mám za to, že to na nás všech, na celé společnosti leží jako stín, nebo spíše jako těžké břemeno, zkrátka jako vina, které se nemůžeme zbavit jinak než tím, že ji sami sobě (a nejen „v srdci“, nýbrž také zjevně) přiznáme. V prvních listopadových dnech jsme tomuto rozpoznání a přiznání vlastního provinění byli blízko, ale v důsledku nechuti a také mravní povrchnosti (a tedy nové viny) nových politiků (ale v neposlední řadě také v důsledku selhání křesťanských církví i jednotlivých křesťanů, kteří by pro to měli mít zvláštní vnímavost) byla ona šance velkého sebepoznání promarněna.

Nejenom u nás, ale i ve světě vidíme dnes jen málo skutečných státníků. Velké země se mohou bez velkého nebezpečí na nějaký čas bez státníků obejít (existovat jen za pomoci slušných, kvalitních politiků za předpokladu, že ti nemusí čelit nějaké velké krizi), ale pro nás to vždycky znamenalo a také dnes znamená veliké ohrožení.

Nevidím dnes u nás politiky, kteří by mysleli vskutku státnicky, například kteří by věcně a podloženě myslili alespoň na dvě tři generace dopředu. Téměř všichni tu žijí především na úrovni každodenní taktiky a nanejvýš představami, jak uspět do příštích voleb a jak znovu získat důvěru na další čtyři roky. To je sice nepochybně důležité, neboť by nám nic nepomohli „státnicky“ myslící lidé, kteří nedovedou politicky zvítězit a dostat se do čela. Musíme si však dobře uvědomit, že umění vyhrát ve volbách (i v demokratických volbách) ještě zdaleka nezaručuje kvalifikovanost a kvalitu následně ustavené politické reprezentace a vlády. Demokratické formy jsou vždycky užitečné jen tam, kde většina společnosti umí demokraticky myslet a žít. A to právě ještě není naše situace, jak se o tom přesvědčujeme takřka každý den. Zdá se mi, že naší politice a politikům chybí skutečné koncepce, především dlouhodobé. Stále slyšíme jak ze strany ministrů a vlády vůbec, tak ze strany poslanců slova o tom, co je v parlamentě průchodné a co je neprůchodné, ale vůbec neslyšíme, že by veřejně řekli, co sami chtějí dlouhodobě sledovat a uskutečňovat, co je tedy jejich vlastním přesvědčením a jejich programem, a to nezávisle na tom, zda je to momentálně průchodné nebo není.

Nejdůležitější politické myšlenky se vždycky týkají otázek zásadních, nikoli každodenního běhu událostí a činností. I nejusilovnější pracovitost může být a obvykle bývá k ničemu tam, kde chybí celková koncepce, kterou nemohou nahradit žádné obecné nebo moralizující, pseudofilosofické a podobné fráze, které koncepčnost jen fingují. Zajisté: to, že koncepčnost nevidíme, nemusí ještě znamenat, že tu žádná není. Ale proč se tedy ti, kteří nějaké koncepce mají, bojí o nich mluvit? Nechtějí, aby došlo k zásadní diskusi? Nechávají to raději na jiných, kteří nejsou v politice angažováni? Ale jak o nich mají voliči vědět, jaká je právě jejich koncepce, a jak mohou rozhodovat, pro kterou koncepci hlasovat? Státníkem není ten, kdo koncepce má, ale raději je tají a před voliči skrývá, nýbrž kdo je schopen svou koncepci předložit a obhájit. V každé slušné demokratické společnosti na světě se přece (a nejen před volbami) diskutují také problémy dlouhodobé orientace společenského a politického usilování.

Příkladem politické bezkoncepčnosti je způsob, jakým naši politici, a to jak koaliční, tak nekoaliční, mluví a spíše raději nemluví o otázce slovenské. Rozdělení republiky je ze strany vládní koalice interpretováno jako úspěšné vyřešení těžkého problému, který se jako překážka postavil do cesty naší národní obnově. Opozice si někdy na této věci přihřívá svou polévku, ale nikdo dosud jen ani nenaznačil, že se stalo něco, co si vynucuje zcela novou celkovou politickou koncepci do budoucnosti (natož aby se někdo o takovou koncepci pokusil).

Pro mne je zcela nepochybné, že rozchod se Slovenskem je také pro nás (nejen pro Slováky) tragédií. Sama povážlivá skutečnost, že si tuto tragédii většina

občanů dost neuvědomuje a jak ji většina politiků zlehčuje a zamlouvá (a jak se vůbec z celé věci dělá jen jakási nepříliš důležitá epizoda), svědčí o tom, že ani česká a moravská společnost, ani její politická reprezentace nejsou dost na výši. Nerozumíme dost dobře situaci, a snad se o to ani dost nesnažíme. Tady se stalo přece cosi hrozného, a to bez ohledu na to, jestli to jinak nešlo. Má snad znamenat, když něco jinak nejde, že to je už jen proto dobré? Nikoli, je to v daném případě hrozná věc. Už Palacký a potom – právě jím ovlivněn – i Masaryk byl přesvědčen, že malé národy ve střední a východní Evropě nemohou izolovaně (samostatně) obstát.

Když Masaryk pokládal základy nového, československého státu, pokusil se zároveň zabezpečit jeho budoucí existenci ustavením nějaké konfederace středo- a východo-, ale i severo- a jihoevropských států (viz jeho plán v Nové Evropě). To se mu nezdařilo, takže Československá republika (a pak ještě Malá Dohoda) zůstaly jen nedokončeným dílem, zbytkem, zlomkem toho, co viděl jako politicky a státnicky nezbytné. Svou velkou politickou, ano státnickou koncepci vyložil veřejně (v knize!) ještě dříve, než po změně Wilsonovy koncepce vyhlásil Washingtonskou deklaraci. A tento zbytek toho, co pozitivního zůstalo z jeho koncepce, byl po dvaceti letech fatálně otřesen nejen zvenčí, ale také a zejména zevnitř.

Navzdory napomenutí, kterým pro nás byla válka a okupace, jsme se k Masarykovi neobraceli pro radu a pro koncepci. Tiše a bez protestů, dokonce bez komentářů jsme (jakož i naši političtí představitelé) obětovali Podkarpatskou Rus, pak také demokracii (to ovšem mělo své kořeny už v první republice, která nebyla dost demokratická – a vždycky se nám to i v budoucnosti vymstilo) a dnes jsme onen zbytek Masarykovy koncepce a vlastně jediné ideje československého státu nechali definitivně padnout rozdělením zbytkového státu na dvě části.

Dnešní Česká republika nevznikla na základě nové ideje – a zdá se, že se nikdo nepokouší nějakou novou ideu obnoveného českého státu vůbec hledat. A přece může být východiskem jedině to, že najdeme novou ideu nebo ideje. Po mém soudu je to možné, když upřeme své zraky k Evropě, ale jinak, než abychom se jen připodobňovali a přizpůsobovali: musíme se stát bytostně Evropany, a to pokud možno lepšími Evropany, než jsou naši západní sousedé a noví (staroví) přátelé. Právě k tomu jsou nezbytné nové ideje, my však takové ideje nemáme. Místo toho šilháme po Evropě a chceme být přínosem pro Evropu důrazem na českou státnost a na češství (navíc bohužel chápané opět nacionalisticky). A právě s tím úzce souvisí, že dost necítíme onu tragédii, jíž je konec Československa a ideje československého státu (v němž by mohli rovnoprávně žít nejen Češi a Slováci, ale také Němci, Maďaři, Poláci, Rusíni a Ukrajinci atd., což by mohlo představovat vskutku první kroky k budoucí jedné Evropě různých národů a jazyků i kulturních a duchovních tradic).

To mi skutečně připadá jako doklad toho, že nevíme, co se s námi skutečně děje (a zase nejenom v tomto ohledu: my přece dost dobře nechápeme ani to, co se s námi děje jako se středo- a východoevropskými zeměmi po rozpadu sovětského impéria, a nevíme, na co bychom se měli připravit do budoucna). Už teď jsou neklamné známky toho, že ta budoucnost nebude jednoduchá. Mám dojem, že jsme na ni strašně nepřipraveni.

[dále se dochoval mezi materiály určeným pro kartotéční lístky tento související text:]

Filosof také může emigrovat snad jenom za zcela výjimečných okolností, když mu jde opravdu doslova o krk. Jinak je to ale takřka konec filosofování. Filosofovat lze

jenom z jazyka. Ten jazyka není jen nějaká pouhá okolnost, pouhý nástroj, jak se vyjadřovat. Jazyk nám už něco předříkává, ovšem – ne vždycky správně, jazyk nám něco napovídá, vede nás, a my se musíme rozhodovat, zda se necháme vést, anebo naopak zda budeme něco formulovat proti jazyku. Vztah k jazyku je mravní záležitost. My tomu tak neříkáme, není to otázka etiky vztahů mezilidských, ale vztah k jazyku je cosi nesmírně důležitého, a po této stránce mi opravdu od té doby, od února 1948, nenapadlo, že bych mohl emigrovat.